

**НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ**

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Београду, донетој на редовној седници одржаној 23.02.2023. године, изабрани смо у Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације

Антиципација и навика: извори пробабилистичког расуђивања

коју је поднела кандидаткиња **Олга Николић**, докторанд на Одељењу за филозофију Филозофског факултета Универзитета у Београду. На основу прегледа пратеће документације и подробне анализе ове докторске дисертације са задовољством Већу подносимо следећи

Реферат о завршеној докторској дисертацији

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Олга Николић је рођена 1990. године у Београду. Студије филозофије је уписала 2009. године на Филозофском факултету у Београду, где је 2014. године дипломирала са просечном оценом 9,74 и темом дипломског рада „Хусерлова феноменологија као строга наука“. Исте године уписала је мастер студије филозофије на Католичком универзитету у Лувену (KU Leuven), где је 2016. стекла мастер диплому са највишим похвалама (*summa cum laude*), одбравивши мастер рад на тему „Хусерлов појам ноеме: феноменолошка теорија смисла“. Докторске студије филозофије је уписала 2017. године на Филозофском факултету у Београду.

Олга Николић је запослена на Институту за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду од 2018. године. Избор у звање истраживача приправника стекла је у децембру 2018. године, а избор у звање истраживача сарадника у септембру 2019. године. Од 2019. до 2021. била је координаторка Едулаб: лабораторије за образовне стратегије Института за друштвену теорију. Од 2017. до 2019. била је ангажована у настави на предметима „Филозофија науке“ и „Методика наставе филозофије са филозофијом образовања“, на којима је држала вежбе.

Николић је излагала на бројним међународним и домаћим научним конференцијама међу којима се издвајају: „Phenomenological Approaches to Physics“ (Грац, 14-16. јун 2018.), „Copenhagen Summer School in Phenomenology and Philosophy of Mind“ (Копенхаген, 12-16. август 2019.) и „Phenomenology and the Sciences“

(Падова, 13-15. септембар 2022.). Учествовала је и у бројним научним семинарима и организовала више академских догађаја. Била је у програмском одбору међународне научне конференције *Чему још образовање?* (Београд, 2-5. октобар 2020.).

Кандидаткиња је до сада објавила два рада у међународном часопису (M23), два рада у националном часопису међународног значаја (M24), два рада у тематским зборницима водећег националног значаја (M44), један рад у националном часопису (M53), и учествовала је у уређивању два тематска зборника (M48 и M49).

Филозофска интересовања Олге Николић везана су за феноменологију, друштвену и политичку филозофију, филозофију образовања и филозофију науке.

Завршена дисертација „Антиципација и навика: извори пробабилистичког расуђивања” има 133 стране, укључујући и пратеће техничке елементе (насловна страна на српском и енглеском, подаци о комисији, изјаве захвалности, сажетак на српском и енглеском, садржај, биографија кандидата, те неопходне ауторске изјаве). Основни текст са пописом литературе (која обухвата 168 библиографских јединица) и списком скраћеница заузима 120 страница. Текст дисертације је организован у осам делова: увод, шест систематских поглавља и закључак.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације Олге Николић је феноменолошка анализа антиципације, навике и вероватноће, заснована на Хусерловој феноменологији опажања. Кандидаткиња се темељно бави Хусерловим анализама основних структура опажајног искуства, које користи у трансцендентално-феноменолошком истраживању услова могућности свести о вероватноћи. Кандидаткиња показује како из узајамне динамике антиципације и навике на нивоу опажања проистичу базичне процене тежина различитих могућности које се могу сматрати елементарним проценама вероватноће. Затим примењује ове увиде на филозофски проблем интерпретације вероватноће како би показала да Хусерлове анализе антиципације и навике воде специфичној и оригиналној феноменолошкој интерпретацији вероватноће, чија је превасходна предност у односу на друге у томе што омогућава сагледавање узајамне везе субјективних и објективних темеља на којима почивају процене вероватноће.

Главни циљ дисертације је да се покаже да трансцендентално-феноменолошки увид у динамику антиципације и навике на нивоу опажања који налазимо у филозофији Едмунда Хусерла може понудити вредан одговор на једно од централних питања филозофије вероватноће: да ли су вероватноће субјективне или објективне? Кључну улогу у дисертацији има ауторкино разматрање конститутивне улоге антиципације и навике за опажајно искуство и примера неизвесности и сумње на нивоу опажања. Кључни оригинални допринос је аргумент у прилог томе да треба отићи даље од Хусерловог одређења вероватноће као тежине проблематичних могућности у стању опажајне сумње и потражити изворе свести о вероватноћи већ на нивоу имплицитних процена ближих и даљих отворених могућности у нормалном току опажања.

Шири циљ ове дисертације може бити препознат као потрага за одговором на питање о природи вероватноће. С тим питањем је у дисертацији тесно повезано питање о томе како се узајамно конституишу антиципација и навика. Тема дисертације се уклапа у ширу тему о природи сазнајног искуства, а нарочито емпиријског сазнања.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Две основне хипотезе у дисертацији Олге Николић су најпре да антиципација и навика представљају изворе пробабилистичког расуђивања, а затим и да се применом овог увида могу одредити субјективни и објективни фактори који улазе у процену вероватноће. У највећем делу дисертације, кандидаткиња брани прву хипотезу путем детаљне феноменолошке анализе конститутивне улоге антиципације и навике на нивоу опажања, којом се показује да се антиципација и навика узајамно конституишу. У другом кораку, кандидаткиња показује да су антиципација и навика конститутивни за елементарне облике свести о вероватноћи и да се у том смислу могу сматрати изворима пробабилистичког расуђивања. Кандидаткиња брани другу хипотезу тако што упоређује понуђену феноменолошку интерпретацију вероватноће са другим главним интерпретацијама, истиче како се феноменолошки одговор на кључне дилеме разликује од већ понуђених одговора и на који начин феноменолошка интерпретација доприноси разумевању суштинске повезаности субјективних и објективних темеља процена вероватноће.

Осим главних хипотеза, од значаја је и интерпретативна хипотеза да се у Хусерловој феноменологији може наћи основ за тумачење према коме је узајамна динамика антиципације и навике извор базичне свести о вероватноћи. Кандидаткиња брани ову хипотезу детаљном анализом Хусерлових текстова, уз узимање у обзир релевантне секундарне литературе. На тај начин она нуди оригиналну интерпретацију Хусерлове филозофије, уз самосталне критичке осврте.

У дисертацији се такође користе помоћне хипотезе преузете из Хусерлове феноменологије, које су одлика овог филозофског приступа: теза о конституцији објеката у субјективним актима свести, теза о корелацији субјективне и објективне стране искуства и теза о троделној структури временске свести (ретенција, праутисак, протенција), те њеној двострукој интенционалности (паралелној усмерености свести ка објектима и ка сопственом току доживљаја).

4. Кратак опис садржаја дисертације

Дисертација је подељена на увод, шест поглавља и закључак. У уводу се излаже главни циљ дисертације, пружа се кратак историјски осврт на појмове антиципације и навике, уз истицање савремене релевантности ових појмова, и нуди се преглед дисертације по поглављима.

Прво поглавље дисертације подељено је у три одељка и посвећено је детаљном излагању основних циљева, метода и појмова Хусерлове филозофије. Кандидаткиња најпре даје образложење у погледу коришћене литературе и ставља фокус свог истраживања на Хусерлову генетичку феноменологију. Први одељак излаже и образлаже Хусерлов логички пројекат. Хусерлов циљ је да се осветли субјективна страна логичких постигнућа како би се до краја разумело одакле логичке истине добијају своје важење. У томе посебну улогу играју разматрања сазнајне, прото-логичке улоге опажања која су у фокусу дисертације. Специфичан феноменолошки метод који Хусерл користи да би остварио свој филозофски циљ изложен је у другом одељку. У трећем одељку се преко теме развоја феноменолошког метода од статичког ка генетичком уводе кључни феноменолошки појмови интенционалности, конституције смисла објекта за свест, ноетско-ноематске корелације, као и разлика између пасивности и активности, која је карактеристична за Хусерлову генетичку фазу. Циљ овог поглавља је да представи општи контекст у коме Хусерл развија своја разматрања о изворном искуству вероватноће на нивоу опажања. Ово је потребно да би се боље разумео допринос конкретних анализа које следе у наредним поглављима.

У другом поглављу, кандидаткиња се детаљно бави основним структурама које Хусерлове феноменолошке анализе откривају у спољашњем опажању. Поглавље је подељено у два одељка, од којих је први посвећен опажању као синтези мноштва осета, а други опажању као синтези мноштва појава. У првом кандидаткиња брани Хусерлову шему опажања као апрехензије чулних садржаја од критичара, што је значајно јер шема игра важну улогу у Хусерловим описима базичних процена вероватноће. У вези са тим се такође даје оригинални феноменолошки аргумент у прилог томе да осете треба схватити као граничне феномене који су истовремено иманентни и трансцендентни. Други одељак је посвећен разматрању опажања као синтезе мноштва појава („осенчења“). Уводи се и разрађује појам антиципаторних хоризоната даљих могућих појава објеката, који је од централног значаја за тезу. Истиче се празан карактер хоризонта, насупрот пуноће онога што је аутентично, непосредно дато. Пружа се аргумент зашто појаве, за разлику од осета, не могу да се схвате као иманенције, већ искључиво као трансценденције. Главни резултат овог поглавља је разјашњење основних синтеза у опажању и формулисање водећег истраживачког питања за наредна поглавља: шта су антиципаторни хоризонти, како се они конституишу и која је њихова улога у конституцији идентичног опажајног објекта?

Да би се на та питања одговорило, потребно је узети у обзир временску димензију опажања, којом се кандидаткиња бави у трећем поглављу. Најпре се излаже Хусерлова анализа структуре временске свести, која се по Хусерлу састоји из три фазе: ретенције, праутистка и протенције. Затим се прелази на први од два обимна одељка, у коме се детаљно излаже конститутивна улога ретенције у опажању и нуди оригинални одговор на два питања са којима нас Хусерлово схватање ретенције суочава: да ли постоје ретенције ретенција и шта бива задржано у ретенцији? Кандидаткиња аргументује да функција пажње игра кључну улогу у одговору на ова питања. Значај овог одељка за дисертацију лежи у томе што се антиципација и навика не могу у потпуности разумети без узимања у обзир ретенције као изворног односа према прошлости, јер се конституишу на темељима седиментираног прошлог

искуства. У другом одељку трећег поглавља је детаљно изложена конститутивна улога антиципације у опажању. Кандидаткиња најпре прецизира употребу блиско повезаних појмова антиципације, протенције, осликавања будућности и очекивања, који ни код Хусерла ни у литератури нису јасно раздвојени, и нуди класификацију различитих антиципаторних аката. Даља анализа иде преко разликовања протенције као момента конкретног акта, насупрот протенцији као форми временске свести. Такође се разјашњава појам антиципаторних хоризоната као празно назначених простора могућности. Кандидаткиња аргументује да је Хусерловом одређењу антиципације као стремљења ка испуњењу онога што није непосредно дато, потребно додати и моменте отворености и фиксирања. Ова дистинкција ће играти улогу у наредним поглављима, нарочито с обзиром на анализу емпиријских типова и отворених могућности. Главни резултат овог поглавља је да се објасни конститутивна улога ретенције и антиципације за опажање идентичних, смислених објеката. Водеће питање за наредно поглавље постаје како се конституишу антиципације и антиципаторни хоризонти.

У четвртном поглављу дисертације кандидаткиња одговара на то питање преко разматрања Хусерлове феноменологије навике, у којој кључну улогу игра асоцијација по сличности. Поглавље кулминира увођењем Хусерловог појма емпиријских типова, који се испостављају као пластични продукти заједничког рада антиципације и навике, чија је функција да омогуће антиципације даљих могућих појава различитих врста објеката на основу прошлог искуства путем асоцијативног преношења. Они уједно фиксирају одређене садржаје као извесне и остављају отвореним распон могућности у погледу других садржаја. У описима ажурирања емпиријских типова уводе се и функције испуњења и оповргавања, које ће бити разрађене у наредном поглављу. У закључку поглавља се истиче да Хусерлове анализе воде до увида о томе како се опажајне антиципације конституишу путем навике, али и обрнуто, како се опажајне навике конституишу путем антиципације. Ово представља оригинални допринос интерпретацији Хусерлове феноменологије.

У петом поглављу, кандидаткиња формулише феноменолошку интерпретацију вероватноће као тежине могућности на основу резултата претходних поглавља. Фокус поглавља је на процесу опажајног сазнања. Након описа функција потврђивања и оповргавања антиципација у том процесу, излаже се Хусерлов опис сукоба антиципаторних хоризоната у опажајној сумњи. Стање сумње се описује као свест о проблематичним могућностима, и на основу Хусерловог текста се изводи закључак да за Хусерла вероватноће представљају тежине проблематичних могућности. Затим се критикује амбивалентни онтолошки статус могућности у Хусерловим описима и нуди се предлог адекватније феноменолошке анализе могућности. Осим тога, нуди се феноменолошки аргумент у прилог томе да је потребно отићи корак даље од Хусерла и лоцирати изворно искуство вероватноће у одмеравању тежине отворених могућности. На основу анализе навике из претходног поглавља, показује се да ове имплицитне процене зависе од учесталости потврђивања антиципација којима се непрестано структурира хоризонт отворених могућности. С друге стране, проблематичне могућности се не могу свести на пуке учесталости у великом броју понављања, већ се морају узети у обзир специфичности конкретне ситуације. Ова двострукост ће играти важну улогу у наредном поглављу, у објашњењу дуалне природе вероватноће. На крају поглавља се показује у ком смислу антиципација и

навика представљају извор пробабилистичког расуђивања, тако што се истиче њихова конститутивна улога за свест о отвореним и проблематичним могућностима.

Након кратког историјског увода, највећи део шестог поглавља посвећен је излагању главних интерпретација вероватноће: логичке, субјективистичке, фреквентистичке и теорије пропензитета. На крају пододељка посвећеног свакој од интерпретација, кандидаткиња их упоређује са претходно изложеном феноменолошком интерпретацијом. Као главна дилема око које се сукобљавају различите интерпретације испоставља се питање да ли је вероватноћа субјективна или објективна и са тим тесно повезано питање да ли су вероватноће применљиве на појединачне случајеве или само на низове случајева. Испоставља се да феноменолошка интерпретација дели одређене сличности са свим понуђеним интерпретацијама, али се и битно разликује од сваке. Феноменолошка интерпретација показује да се вероватноће у битном смислу заснивају на опсервираним учесталостима, али их не идентификује са њима, нити их сматра јединим основом за рационално приписивање вероватноћа. Наиме, као што показују Хусерлови описи опажајне сумње, често је неопходно одмеравање тежине различитих хипотеза на основу разноврсне евиденције у сингуларном случају. Дуална природа вероватноће објашњава се преко дуалне природе могућности: уколико су рационално мотивисане, оне морају бити мотивисане самим стварима (објективно утемељење), али и прошлим искуством свести за коју те одређене могућности постају истакнуте и која им придаје тежине (субјективно утемељење).

Свој рад Николић завршава закључком у коме резимира постигнуте резултате и назначава правце за будуће истраживање.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Главни допринос дисертације је оригинална феноменолошка интерпретација вероватноће, која нуди нов угао посматрања традиционалног филозофског проблема субјективног, односно објективног статуса вероватноће. Кандидаткиња успешно показује да преко Хусерлове феноменологије долазимо до интересантне алтернативе постојећим интерпретацијама вероватноће коју вреди даље разрадити. Она такође показује како се у битном смислу може отићи даље од Хусерлових релативно малобројних назнака о вероватноћи, те како се оне могу продубити и кориговати.

Дисертација пружа допринос и у погледу оригиналне интерпретације Хусерлове феноменологије. Најпре, кандидаткиња се бави темом која још увек није обрађена у литератури и нуди до сада најдетаљнију анализу Хусерловог схватања вероватноће. Понуђена интерпретација узајамне динамике антиципације и навике у Хусерловој феноменологији се такође не може пронаћи експлицитно формулисана у постојећој литератури, и као таква представља значајан допринос у контексту све већег интересовања за конститутивну улогу будућности у Хусерловој феноменологији.

Поред оригиналних интерпретација, Николић нуди и самосталне критичке осврте и оригиналне феноменолошке аргументе. То је посебно истакнуто у њеном разматрању ретенције, антиципације, могућности и вероватноће, али и у њеним аргументима о статусу осета и појава у опажајном искуству.

Још један вредан научни допринос дисертације Олге Николић је у томе што је реч о првом систематичном раду у нашој средини који се бави антиципацијом, навиком и вероватноћом из феноменолошке перспективе. Осим тога у њему се разјашњавају неки важни, а у домаћој литератури недовољно разматрани појмови Хусерлове феноменологије, попут хоризонта, могућности, емпиријских типова, навике, асоцијације, пасивне синтезе, ретенције и протенције.

На крају, резултати истраживања представљају добар основ за даље феноменолошко истраживање вероватноће и са тим блиско повезаних питања везаних за индукцију и процес емпиријског сазнања, а поготово научног сазнања.

6. Закључак

Имајући у виду све изнете позитивне оцене о докторској тези докторанда Олге Николић, Комисија закључује да је дисертација написана у складу са одобреним предлогом теме, да је плод самосталног истраживачког рада аутора и да представља оригинално и самостално научно дело. Садржај предложене дисертације, њена теоријска утемељеност, као и прецизност и оригиналност аргументације која је у њој изведена, показују да кандидаткиња поседује одлично познавање релевантних теоријских становишта и да је у потпуности квалификована за самосталан научни рад.

Све у свему, Комисија сматра да дисертација Олге Николић испуњава све формалне, садржинске и квалитативне услове постављене нормативним актима и академским обичајима Филозофског факултета и Универзитета у Београду. Такође, сматрамо да ће ова дисертација представљати важан допринос научној литератури у областима феноменологије, као и у области филозофије вероватноће.

На основу ових закључака, Комисија позитивно оцењује дисертацију „Антиципација и навика: извори пробабилистичког расуђивања” Олге Николић и предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета да одобри њену усмену одбрану.

У Београду, 25.02.2023.

Комисија:

Др Миланко Говедарица, редовни професор

Др Милица Смајевић Рољић, доцент

Др Уна Поповић, ванредни професор,

Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду